

СТАВЛЕННЯ КРАЇН ЄВРОПИ ДО ПІДКАРПАТСЬКОЇ
РУСИ (КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ) ПІСЛЯ ВІДЕНСЬКОГО
АРБІТРАЖУ. ПРОВАЛ ПЕРШОЇ СПРОБИ ЇЇ ОКУПАЦІЇ

На початок 1938 року становище в автономній Підкарпатській Русі поступово поліпшувалося. Уряд на чолі з А. Волошиним організовано провів передачу відведених Угорщині територій протягом всього дев'яти днів. Проведено колосальну роботу по переміщенню державних установ, військових частин, учбових закладів, лікарень, бібліотек – всього майна на нові території.¹ Новою столицею автономної Підкарпатської Русі, яку з грудня 1938 року всупереч законодавству Чехословаччини стали називати Карпатською Україною, стало м.Хуст. Уряд Карпатської України вживав рішучих заходів для налагодження роботи державних установ, промисловості, торгівлі, для організації оборони країни.² Справа ускладнювалася не лише терористичними актами угорських властей, їх спеціальних підривних загонів, розривом економічних зв'язків, але і відсутністю чіткої взаємодії з чехословацькими військовими частинами, розташованими в Закарпатській Україні. З великим трудом життя налагоджувалося, але постійно зростала небезпека угорської чи польської агресії. Життя в Карпатській Україні дійсно було дуже складним: великі проблеми були внутрішнього порядку, а ще більші – зовнішня загроза.

Уже в перші дні після Віденського арбітражу вся угорська офіційна преса заявляла, що інтереси Угорщини не були захищені. Віденський арбітраж явно не задовольнив Угорщину, бо вона не одержала всіх територій, на які претендувала в Словаччині, а головне не одержала всієї території Підкарпатської Русі.³ Арбітраж не задовольнив і Польщу, бо не було встановлено польсько-угорського кордону.⁴ Румунія також була незадоволена, бо наслідки арбітражу зміцнювали її агресивного сусіда – Угорщину. Чехословаччина була найбільше незадоволена, бо втратила багаті в економічному відношенні і важливі в стратегічному відношенні території. Країна стала слабшою, економічно пошматованою, в якій треба було робити все заново. Внаслідок всіх поділів Чехословаччина втратила 41 тис. кв. км. території з населенням майже 5 млн. чоловік, з яких 1,2 млн. були чехами, словаками і українцями. Із індустріальної країни вона перетворилася в аграрну. Послабила Чехословаччину

і внутрішня перебудова – встановлення федеративного устрою. Утворився конгломерат різних за рівнем розвитку частин: Чехії, Словаччини і Карпатської України, в справі яких відверто втручалася Німеччина, обираючи центральні органи влади "другої республіки".⁵ Чим слабшою була Чехословаччина як держава, тим складнішим було і становище Карпатської України.

Уже з листопада 1938 року почався новий наступ Угорщини проти Карпатської України. Угорщині не задовольняли південні райони Карпатської України вона хотіла загарбати всю її територію. І робила це від імені населення Карпатської України. В листопаді 1938 року преса Угорщини обговорювала два важливі питання: висловлювала подяку Німеччині та Італії за рішення Віденського арбітражу, далі доводила, що Карпатська Україна "нежиттєздатна країна", Чехословаччина нічим не може допомогти, становище з кожним днем погіршується, а тому населення, мовляв, проситься до Угорщини. І Угорщина повинна бути готовою ввести війська в Карпатську Україну.⁶

Угорські реваншисти робили все, щоб довести необхідність приєднання всієї території Карпатської України до Угорщини. Лідер партії дрібних сільських господарів, виступаючи в парламенті заявив, що питання про Карпатську Україну вирішено лише наполовину. І за те спасибі Німеччині. Але повністю воно буде розв'язаним лише тоді, коли Карпатська Україна буде в складі Угорщини.⁷ Член парламенту Й.Ілленс доводив "історичне право" Угорщини володіти Карпатською Руссю. У своїх виступах він переконував керівників Угорщини та ряду країн Європи, що "проблема Карпатської України є загальноєвропейською проблемою".⁸ Приєднавши Карпатську Україну до Угорщини, угорці оволодіють воротами Сходу, через які проникали і проникають східні ідеї. Протягом віків Угорщина, маючи в своєму складі "русинські землі", захищала Європу від впливу зі Сходу. Сьогодні це особливо актуально, бо "зі Сходу проникають ідеї більшовизму".⁹ Можливо, що в цих словах є певне перебільшення значення карпато-руської території, але воно є яскравим свідченням того, що угорці ханалися за будь-які доводи, аби тільки довести потребу їх панування в Карпатах.

З гострою критикою німецької політики щодо Карпатської України виступив і колишній прем'єр Угорщини І.Бетлен. Він доводив, що Угорщина має "історичне право" володіти Карпатською Україною. Коли б не вагання Берліна, то Карпатська Україна вже була б у складі Угорщини.¹⁰

Не будучи задоволеними рішенням Віденського арбітражу, угорці почали готуватися до збройного захоплення Карпатської України, і поспішно визначили навіть дату наступу – 18 листопада 1938 року.¹¹ Союзником своїм в цих питаннях вони бачили Італію. І в листопаді – грудні 1938 року, як і на початку 1939 року Угорщина активізує нову серію переговорів з Італією і просить її підтримати нові домагання щодо федеративної Чехословаччини. В Будапешті добре знали, що Італія побоюється надзвичайного посилення впливу Німеччини в Центральній Європі і готова протиставити їй новий блок країн – Італія, Югославія, Угорщина, Польща. Це далекосяжні плани Італії, які вона виношувала в глибокій таємниці від Німеччини. На практиці вона солідаризувалася з Німеччиною і йшла на ще тісніші зближення з Японією.¹² Із всіх країн Європи Італія найбільше цінить встановлення спільного угорсько-польського кордону. Це дуже високо цінить в Будапешті.¹³

За вказівкою із Будапешта посол в Римі Ф.Віланні вже в середині листопада 1938 року почав вести переговори з графом Чіано. Він переконував керівника італійського зовнішнього відомства в тому, що Угорщина чекала більше від арбітражу у Відні, що їй краще потрібна Карпатська Україна, щоб мати спільний кордон з Польщею. Оскільки цього не сталося, то Угорщина готує сили для наступу на Карпатську Україну і просить Італію підтримати їх дії.¹⁴

Але Чіано не поспішав підтримувати плани Угорщини. Він, по-перше, став переконувати Віланні, що арбітраж для Угорщини не така вже й погана справа. До розгляду нових угорських домагань можна буде повернутися пізніше, а зараз всім потрібно дивитися на те, як Берлін рекомендує діяти. Отже, дії Італії Чіано повністю ставить у залежність від позиції Німеччини.¹⁵ Чіано не рекомендував застосовувати силу проти "русинської області". Якщо Угорщина "застосує силу і окупить "русинську територію", Італія і Німеччина підтримає, то це буде порушенням Віденського арбітражу, який вони недавно схвалювали. Але коли угорський воєнний аташе А.Сабо сказав італійським керівникам, що Гітлер дав згоду на воєнні дії, а практично такого не було, то Муссоліні тут же погодився підтримати дії Угорщини. Угорські спеціалісти навіть повідомили, що початок виступу їх армії проти Карпатської України переноситься з 18 на 20 листопада 1938 року. Дуже тут же дав згоду відправити в Угорщину 100 винищувачів і 53 вагони із заправками до них та іншою зброєю.¹⁶

Однік, через деякий час Чіано переговорив по телефону з Ріббентропом і той заявив, що Німеччина ніяких санкцій на воєнні дії Угорщини проти Карпатської України, згалом проти Чехословаччини не давала. Ріббентроп переконував Чіано, що в розмові з угорськими дипломатами і військовими він рекомендував утримуватися "від будь-яких дій".¹⁷ Італія з цього приводу направила в Будапешт грізну ноту протесту, в якій говорилося: "В арбітражному рішенні, схваленому недавно у Відні у зв'язку з проханням угорського і чехословацького урядів, італійський і німецький уряди визначили кордон між Угорщиною і Карпатською Україною. Своїми підписами під віденськими рішеннями Угорщина публічно визнала перед усім світом остаточний характер цього кордону. Але якщо тепер Угорщина, направивши свої збройні сили в бік Карпато-Української частини Чехословаччини, то цим самим візьме на себе тяжку моральну відповідальність".¹⁸ Далі в ноті вказується, що такий крок анулював би рішення Віденського арбітражу і підірвав би авторитет Італії та Німеччини. Італія вимагала від Угорщини дотримуватись рішень Віденського арбітражу.

Більше того, уряд Італії наголошував на можливості загострення угорсько-чехословацького збройного конфлікту, де Угорщина може опинитися один на один з Чехословаччиною, яка краще озброєна. Всі наслідки, які можуть виникнути у зв'язку з нападом на Карпатську Україну будуть покладені на Угорщину. Союзники не готові надати їй допомоги.¹⁹

Отже, визначаючи своє ставлення до агресивних планів Угорщини, Італія все ж дивилася на Німеччину. Остання мала свої розрахунки щодо Чехословаччини згалом, до складових її частин Словаччини і Карпатської України, і щодо угорсько-польського кордону. В Берліні були проти збройного нападу Угорщини на Карпатську Україну 20 листопада 1938 року. Німецький посол в Будапешті Ермансдорф, порадившись із своїм урядом, заявив угорцям, що німці рішуче протестують проти збройного нападу на Карпатську Україну, бо побоюються затяжної чехословацько-угорської війни, в якій Німеччина не зможе надати допомоги Угорщині.²⁰ Дипломати Німеччини закликали обговорити все з Гітлером, Ріббентропом, Герінгом. До прийняття спільного рішення ніяких акцій не проводити, така позиція Німеччини диктувалася не тим, що вона захищала інтереси Карпато-Української держави, а тим, що мала свої корисливі плани з цього питання.

Різкий характер мала нота Німеччини угорського уряду від 21 листопада 1938 року. Німеччина дивувалася, що про наміри Угорщини напасти на Карпатську Україну вона довідалася не з Будапешту, а з Риму. Інформація була несправедлива, бо Німеччина не давала згоди для нападу. Німеччина не допустить "наслідницьких заходів проти Карпатської України".²¹ Далі повторюється та думка, що відзначалося, що коли сутічка набере затяжного характеру, то Німеччина нічим не зможе допомогти Угорщині. Політики Берліна радили угорцям дотримуватись рішень Віденського арбітражу, не підривати авторитет своїх союзників, не загострювати обстановку в регіоні.²²

Виступаючи проти агресії Угорщини щодо Карпатської України, німці не хотли посилення позицій Польщі внаслідок встановлення польсько-угорського кордону. Німеччина уже мала свої плани по відношенню Польщі і дальших територій на Схід. Гітлерівці переконували гортістів діяти спільно з ними, в цьому, мовляв, їх сила. Німеччина разом з Угорщиною спільно стануть "базою в боротьбі проти більшовизму". Метою цієї боротьби буде захоплення "російських джерел сировини". Проблема німецьких колоній лежить не за морями, а в Росії – твердили німці.²³ Отже, це чітко викладена мета експансії Німеччини на Схід. Так розуміли дії Німеччини і їх японські союзники. Посол Японії в СРСР Сітемиццо заявив угорському послу в Москві Юнгерту-Арноті, що його країна приєдналася до антикомінтернівського пакту з Німеччиною та Італією тому, щоб експансія Німеччини була спрямована на Схід, в бік України, а не на Південний Схід, тобто на Балкани, Багдад, як це було раніше.²⁴ І в цих своїх далеких планах Німеччина хитро використовувала проблему Карпатської України.

Єдиною країною, яка послідовно підтримувала угорські дії в листопаді 1938 року, як і раніше, була Польща. Вона солідаризувалася з планами збройного наступу Угорщини проти Карпатської України, домагалася згоди на це Берліна і Бухареста, але сумнівалася в одному: в доцільності введення польських військ. У Варшаві доводили угорським дипломатам, що для введення військ в Чехословаччину Польща не має достатніх аргументів, які були б "прийнятним поясненням" для "зовнішнього світу".²⁵ Як свідчать опубліковані джерела, Польща доводила, що питання про русинську область потрібно вирішувати швидко і корінним чином. Слід готувати армію і діяти з середини з допомогою "повстанських загонів", поки не зможуть зробити серйозного опору угорцям і полякам.²⁶ Якщо

буде потреба, то Угорщина звернеться до Польщі з проханням допомоги. Затримки не буде.

Польки підказували й інший варіант: спільно з Угорщиною економічно блокувати Карпатську Україну, повністю ізолювати її від зовнішнього світу. Внаслідок цього ще більше погіршиться економічне становище. Народні маси будуть незадоволені, стануть виявляти недовіря до автономного уряду А.Волошина. При підказці угорських агентів, народні маси можуть закликати Угорщину і Польщу врятувати їх. Це може стати приводом для наступу угорської та польської армій.²⁷

У підготовці наступу на Карпатську Україну уряд Угорщини все більше надії покладав на свою агентуру, яка створила і керувала тут проугорськими законами, котрі готували ідеологічні умови для агресії. Як центральна угорська преса, так і проугорські газети в Закарпатті в листопаді 1938 року здійснювали галас навколо "становища угорської меншини". Газети писали, що чехи і словаки разом з січовиками знущаються над русинами і угорцями, що в "Русинському краї повна анархія". Багато населення мовчав, голодує, тямно переходить кордон і просить врятувати їх.²⁸ Дуже пропагувала преса вигаданий меморандум, який ніби то схвалили керівники Карпатської України, з проханням врятувати край від свавілля і безпорядків. Цей меморандум постунив до Будапешту та ряду столиць Європи.

У відповідь на це уряд Карпатської України зробив заяву, в якій викрип дії угорської агентури. Всі факти являлись злочинних дій проти угорців були спростовані. В проголошенні було сказано, що ні уряд Карпатської України, ні Перша Центральна Народна Рада не зверталися до Угорщини з проханням "визволити край від голоду і страхіть". Дії угорців свідчать, що вони намагались обманути громадськість і виправдати свої дії, спрямовані на зміну того статусу, який визначив Віденський арбітраж.²⁹ Звернення закликали не вірити "наскрізь брехливім і ганебним наклепам мадярської пропаганди", котрі хочуть виправдати свою агресію проти Карпатської України.

Хоч великі держави і не давали згоди для збройного наступу проти Карпатської України, але Угорщина продовжувала готуватися. Уже 18 листопада 1938 року війська були зосереджені на кордоні з Карпатською Україною, від Чопа до Чорнотівська. Командування військовою операцією було доручено працівнику генерального штабу генералу Ш.Холмоку, а політичним керівником був призначений один з проповідників угорського шовінізму М.Козьма. Дата наступу з 18 листопада

була перенесена на 20 листопада. Однак згоди Німеччини та Італії не було, а тому під вечір 20 листопада 1938 року наказ про наступ було взагалі відмінено.³⁰

Обстановку в прикордонній смузі в ті дні відображено в щоденнику М.Козьма. Уже 17 листопада 1938 року війська було розташовано по всьому кордону з Карпатською Україною. М.Козьма пише, що у всіх настрій бойовий, всі вірять в перемогу, він почував себе дуже щасливим, що все там добре йде. Перша дата виступу – ніч з 19 на 20 листопада. Прикордонним військам допоможе Дебреценський корпус і "Русинська область все ж буде нашою".³¹

Через два дні, 19 листопада М.Козьма пише, що він увесь у відчаї. Уряд Угорщини боїться, не дає наказу для наступу армії. М.Козьма відправляється в Будишент, де зустрівся з єпископом Мукачівської єпархії О.Стойкою і резидентом Мариною. Вони заспокоювали М.Козьму і висловлювали надію на те, що наказ все ж буде. Скільки не мотався М.Козьма, вимагаючи наказу для наступу, але його не було. Відміну наказу М.Козьма вважав катастрофою для Угорщини.³²

Перша спроба збройного захоплення Карпатської України вже 18–20 листопада 1938 року провалилася. Уряд Угорщини відкликав наказ про наступ армії проти Карпатської України, але не відмовився від її поневолення.

1. Стерчо П. Карпато-українська держава. - Львів, 1994. - С.76–78.
2. Вегеш М.М., Задорожний В.Е. Велич і трагедія Карпатської України. - Ужгород, 1993. - С.17.
3. История Венгрии. - Т. III. - М., 1960. - С.289–290.
4. Поп И.И. Польско-венгерский альянс в период Мюнхена. - М., 1988. - С.186.
5. Внешняя политика Чехословакии. 1918–1939. - М., 1959. - С.558–559.
6. Див. огляд преси: Пушкаш А.И. Венгрия во второй мировой войне. - Внешняя политика Венгрии. - М., 1963. - С.57–58.
7. Див. Irtok az ellenforradalom történetéhez. 1919–1945. - IV. köt. - Bp., 1967. - 121. old.
8. Plés J. A ruszinkoi kérdés. - Bp., 1939. - 19. old.
9. Ibid. - 20. old.
10. Pestü Hirlap. - 1939. - Január 1.

11. Довганич О., Пашкуй З., Троян М. Закарпаття в роки війни. – Ужгород, 1990. – С. 18.
12. История дипломатии. – Т. III. – М., 1965. – С. 748.
13. OL. KUM, Res. pol., 1938. 23 cs., 11. tétel; 26 lap.
14. Венгрия и вторая мировая война. – М., 1962. – С. 145.
15. Там же.
16. Там же.
17. Там же.
18. Венгрия и вторая мировая война. – С. 142.
19. Там же.
20. Венгрия и вторая мировая война. – С. 146.
21. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. – III köt. – 274. old.
22. Ibid. – 275. old.
23. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. – III köt. – 275. old.
24. Венгрия и вторая мировая война. – С. 129.
25. Там же. – С. 133.
26. Там же. – С. 133.
27. Нариси історії Закарпаття. – Т. 2. – Ужгород, 1995. – С. 323.
28. Див.: Довганич О., Пашкуй З., Троян М. Закарпаття в роки війни. – С. 19–20.
29. Цит. за Стерчо П. Карпато-Українська держава. – С. 178.
30. Нариси історії Закарпаття. – Т. 2. – С. 324.
31. Венгрия и вторая мировая война. – С. 136.
32. Там же. – С. 138.